

UOT 782/785

Ləman RÜSTƏMLİ
AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu
(Azərbaycan)
leman_rustemli@inbox.ru

XXI ƏSR MUĞAM VƏ ALİM QASIMOV SƏNƏTİNİN ZAMANI KİMİ

Xülasə. Təqdim edilən məqalədə muğamın mahiyyəti və onun sirləri Şərq konseptuallığı mövqeyindən dərk edilərək Alim Qasimov yaradıcılığına şamil olunur. Şərqin mövqeyi, dünyagörüşü və onun konseptuallığı əsas başlıca məqsəd kimi götürülür və milli səs təfəkkürünün özünəməxsusluğunu qoruyaraq milli ənənəvi muğam ifaçılığı mədəniyyətinin öyrənilməsində əsas rol oynadığı barədə fikir vurğulanır. Eyni zamanda şifahi ənənəli professional musiqi irsinin inkişafında və təbliğində, muğam ənənəsinə yeni nəfəs gətirən müasirliyin dili ilə onun dərin sirli mənalərini üzə çıxardan Alim Qasimovun yaradıcılıq fenomeninə nəzər yetirilir.

Açar sözlər: Muğam ənənəsi, elmi fikir, xanəndə ifaçılıq təcrübəsi, Alim Qasimov.

Giriş. Hər bir xalqın bir əsrlik inkişaf prosesinə aid olmayan bir birindən fərqləndirən amillər vardır ki, bunlar onun milli özünüdərk etmə və özünüifadə etməsini təyin edir. İnsan həyatının hər bir sahəsində qeyd etdiyimiz amillərə rast gəlmək mümkündür. Lakin bütün bu zəngin dəyərlər arasında texnogen hadisələrinə qədər “birincilik” çox vaxt musiqiyə məxsus olub. Dilindən, dinindən, irqindən asılı olmayaraq, əsrlər boyu baş vermiş bütün dəyişikliklərə rəğmən hazırda da insanları bir-birinə birləşdirən yeganə dəyər – musiqidir. İnsanı mənəvi paklığa çağıran dini buna misal göstərmək olar. Din əsrlərlə göstərilən çabalara rəğmən insanları dini cəmiyyət şəklində birləşdirə bilməmişdir və əks proses olaraq hazırda dünyada yenə də dini pərakəndəlik hökm etməkdədir. Lakin hər kəsə məlumdur ki, musiqi əsrlər boyu xalqın geniş sinəsində və zəkasında bəslənmiş, cilalanmış, gerçəkliyin gözəl tərənnümçüsü olmuşdur. Məhz musiqi yaradıcılığı insanlığın bütün mənəvi dəyərlərindən fərqli olaraq əsrlər boyu insanın mənəvi dünyasının

güzgüsü olmuşdur və xalqın genetik kodunun əsas daşıyıcılarından biri kimi çıxış etmişdir və hazırda da bu ənənə davam etməkdədir.

Əsas materialın şərh. Keçmişimizə nəzər saldıqda görürük ki, XIX əsrdən başlayaraq Avropa klassik musiqisi Şərqə üz tutduğu kimi, Şərq musiqisi də Avropa kütlələrini heyran etmiş və musiqidə yeni mövqelərin formalaşmasında təkan olmuşdur. Bu məlumatlara söykənərək qeyd edə bilərik ki, musiqi bir ölçü vahididir ki, insanın yuxarıda sadaladığımız dəyərlərindən və əqidəsindən asılı olmayaraq, beşikdən qəbir evinə kimi müşayiət edib və hazırda da edir. Musiqi ayrı-ayrı xalqların məişətinə sirayət etmiş düşüncə tərzinin bir elementidir. Eyni zamanda musiqi Şərq xalqlarının mədəni həyatında, onların mənəvi dünyalarının formalaşmasında və zənginləşməsində əsas həlledici rol oynadığı üçün həmin xalqların salnamələrində “söz”-lə birlikdə dərin izlər buraxmışdır. Bu öz əksini ifaçılıq mədəniyyətimizdə də tapır. Belə ki, əvvəllər eyni mərasim prinsiplərinə xidmət edən xalq musiqimiz tədricən ifaçılıq xüsusiyyətlərinə görə iki müstəqil qola bölünməyə başlayır – kənd əhalisi üçün daha çox aşıq, şəhər əhalisi üçün xanəndəlik ifaçılığı üstünlük təşkil edir. Xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır ki, əsrlər boyu kəndlə şəhər yaşayış tərzlərindəki fərqlərə baxmayaraq, hər iki qol müstəqil inkişaf etmişdir, nə aşıq, nə də xanəndəlik ifaçılığı heç vaxt bir-birinə ziddiyyət təşkil etməmiş, əksinə öz fəlsəfi mahiyyətini qoruyaraq tarixin peşəkar sənət irsinə çevrilmişdir. Lakin bütün bu səbəblərə baxmayaraq istər aşıq, istərsə də xanəndə, bəzən özləri də bilmədən əvvəlki bir çox elementləri itirərək, əsrlər boyu bir ənənə kimi yenə də “maq/kahin” missiyasını icra etmişlər. Qeyd etmək lazımdır ki, qlobalizm şəraitində dünyanın aparıcı dövlətləri Azərbaycan uğrunda mübarizə apardıqlarına rəğmən Azərbaycanın döyünən ürəyi, genetik yaddaşı olan muğamı dünyanı fəth etməyi bacardı. İndi də muğam Azərbaycanı, onun xalqını və musiqi aləmini birləşdirən yeganə bir amildir ki, bu, Azərbaycan mədəniyyətini, tarixini bütövlükdə əhatə edir.

Muğam Şərqi məhsuludur, buna görə də şərq dünyagörüşü mövqeyindən yanaşmadıqda nəticə əldə etmək mümkün deyildir. Bildiyimiz kimi muğamlar ustad-şagird ənənələrinə əsaslanır və bu üsulla qədim dövrlərdən çağdaş zamanımıza qədər gənc xanəndələrimizə ötürülür. Hazırda minilliklərlə formalaşan, ölkə hüduqlarını aşıb keçmiş Azərbaycan mədəniyyəti bir çox xalqların dərin rəğbətini qazana bilmişdir. Xalqın musiqi ifaçılarının bir çox ölkələrin musiqi mədəniyyəti ocaqlarında Azərbaycan muğamlarının, el mahnılarının, simfonik əsərlərinin sevilə-sevilə qarşılınması buna parlaq nümunədir. Son iyirmi il ərzində məşhur xanəndəmiz Alim Qasımovun dünya musiqi salon-

larının bir çoxunu fəth etməsi artıq buna bariz misaldır. Xanəndənin səhnəyə gəlişi adi bir hal kimi də dəyərləndirilə bilməz, çünki son 200 il ərzində cəmiyyətdə baş verən hadisələr istər istəməz milli musiqinin və onun ifaçılıq prinsiplərinə toxunmamış ötürməmişdi. Muğamlarımıza xüsusi nəfəs verən, özünəməxsus rəng çalarları əlavə edən xanəndələr, məhz muğam ifaçılığının təbliğində xüsusi rol oynayırlar. Hər bir xanəndənin özünəməxsus ifa üslubu, muğamları təfsir etmə üsulu, muğam sənətinin inkişafına təsir edən ifaçılıq ənənələri vardır. Lakin xanəndə ifaçılığında öz ifası, muğamlara verdiyi özünəməxsus fərqli nəfəsi ilə nəinki Azərbaycan xalqı tərəfindən, həmçinin dünyanın müxtəlif ölkələrdə ifaları ilə sevilən Alim Qasimovu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Onun muğamlarımızın dünya səviyyəsində tanınmasında əməyi, əlbəttə ki, danılmazdır. Sənətə gəlişi ilə muğama yeni nəfəs, yeni təfsir gətirib. Muğamın bu vaxta qədər eşidilməyən səs, intonasiya üslublarını, naxışlarını açıqlaya bilib və onun sənətində bizi cəlb edən və ovsunlayan əsas amil klassik ənənənin və üslubun davam etdirilməsidir. Onun oxuma üslubu məhz klassik Azərbaycan muğam ənənəsinə söykənir, eyni zamanda müasir muğam ifaçılığını tərənnüm edir. Müasir muğam oxuma sənətində əsas qayə varisliyə xələl gətirmədən onu davam etdirərək gələcək nəsillərə ötürməkdir ki, bu da Alim Qasimov sənətinin özəyini təşkil edir.

Bildiyimiz kimi musiqinin dili, irqi yoxdur. Məhz Alim Qasimovun ifalarını dilindən, dinindən, irqindən, yaşından asılı olmayaraq hər kəs sevərək dinləyir. Muğam dərin və mürəkkəb musiqi sənətidir, lakin Alim Qasimovun ifasını dinləmək, anlamaq üçün musiqiçi olmağa ehtiyac yoxdur. O, muğamı təkcə ifa etməklə kifayətlənmir, eyni zamanda semantik hərəkətlərlə, jestlərlə, o ruhu, yaşadığı hissi dinləyiciyə ötürməyi bacarır. Alim Qasimovun ifası zamanı ilk nəfəsindən doğulan səslər canlı səsdır, sanki hər şey açıq aydın ifadə olunur. Əgər biz nurun bir mərkəzdən doğduğunu nəzərə alsaq, musiqinin də həmin mənbə ilə bağlılığını və onun bütün qanunlarına, yəni dalğalı dövrü inkişaf proseslərinə bağlı olduğunu görə bilərik. Beləliklə də, XIX əsrin ortalarından, yəni Azərbaycan muğamının formalaşmasından Alim Qasimovun tarixi səhnəyə gəlməsinə qədər bu janr yeni fəlsəfi yük topladığı mərhələ idi. Artıq Alim Qasimovun dilimizi bilmədən müxtəlif dilli salonlarda rəğbətlə qarşılanması zərurətdən meydana gələn bir amildir. Onu dinləyərkən daxilə baş verən prosesin fəlsəfəsini dərk etmək üçün məhz şərq paradiqmasından yanaşmaq lazımdır. Hər bir xanəndə muğamı ənənə çərçivəsində ifa edir, lakin, Alim Qasimovun bu xanəndələrdən fərqi ənənəni yaşadaraq, eyni zamanda o muğamı daxilən hiss edərək müəyyən çərçivəyə salmayaraq ifa edir. O,

oxuyarkən hər bir zəngüləni belə səsə qənaət etmədən yaşadığı hisləri ifasında göstərərək səsləndirir. Eyni zamanda böyüyüb yaşadığı mühit onun yaradıcılığına da təsirsiz ötüşməmişdir. Yaşadığı çətinliklərə baxmayaraq heç vaxt sənətdən imtina etməmiş, zamanla daha da yaradıcılığını inkişaf etdirmişdir.

Muğam ifaçılığında səsle söz vəhdət təşkil edir və ifaçılar xalqın mənəvi dəyərlərinin formalaşmasında bu vəhdətdən məharətlə istifadə edirdilər. “Musiqi var baş yellədən, musiqi var – ayaq yellədən”. Xalq arasında deyilən bu misralarda həqiqət vardır. Yəni musiqi var insanın mənəvi dünyasına xidmət edir, insanı düşündürür, musiqi də vardır ki, yalnız duyğular formalaşdırır. Təbii ki, burada sözlə səsin vəhdəti birbaşa dinləyici şüuruna təsir edir. Alim Qasimovun fikirləri də bütün bu deyilənləri təsdiqləyir: “Muğam vasitəsilə mən gerçək dünyanı hiss edirəm. Hər muğam quruluşu – bu təbiətlə, transsedental və spiritik mühitlə əlaqənin dərkini vasitəsidir. Muğam ruhi, sonsuz və tükənməz güclə doludur. Poeziya da muğamda vacib rol oynayır. Qəzəllərin əsasən məhəbbət haqqında olmasına baxmayaraq, onlar da musiqi kimi konkret interpretasiyaları ehtimal etmir. Əsas odur ki, dinləyicilərin ürəklərinə çatması ilə bağlıdır. Bəziləri üçün şeirlər məhəbbətə ithafı, digərləri üçün isə fəlsəfi düşüncələr ola bilər”

Güclü hafizəsinin olması bütün dəstgahları əzbərləməsinə və ən qəliz qəzəlləri belə yaddaşında saxlaması, sözlə musiqinin vəhdətinə zəmin yaradır. Alim Qasimovun ifası heç kəsi təqlid etmədən, özünəməxsus ifa tərzilə muğamın fenomenallığını göstərir və onun görünməyən tərəfdən öyrənilməsinə zəmin yaradır. Özündən əvvəl yaşamış qocaman xanəndələrin, ustadların ifasını çox dinləməsinə baxmayaraq, o, sənətdə öz fərqli üslubunu yarada bilmişdir. Onun ifalarının əsas fərqi cəhəti odur ki, əksər dəstgahların mayəsində qəzəlin vəznini qabarıq tərzdə verə bilir və zərbi muğamların ifa xüsusiyyətini genişləndirərək, tərkibinə müxtəlif təsnif, mahnı, instrumental musiqi epizodları əlavə edir. Fəxr hissi ilə deyə bilərik ki, o, tanınan bütün zərbi muğamların və şikəstələrin hamısını ifa edən yeganə ifaçıdır. Məhz bu ifaları dinləyən zaman onun dəfə mükəmməl və dəqiq ritmlərlə ifa etməsinin şahidi oluruq. Alim Qasimov qavalın ən mahir və qeyri-adi ifaçısıdır. Onun qaval çalmağında sanki musiqinin ritmi ilə insan ruhunun, düşüncəsinin, hissiyyətinin ritmi və təbiətin ritmi birləşir. Alimin pərəstişkarları onu dinlədikləri ilk gündən deyirdilər ki, onun qavalından başqa bir səs çıxır. Həqiqətən də qaval ifası Alimin oxumağının ayrılmaz hissəsidir. Hər bir xanəndə əruz vəzninin bütün qayda-qanunlarını yaxşı bilməli və oxuduğu qəzəllərdə məharətlə istifadə etməyi bacarmalıdır. Bu baxımdan da Alim Qa-

sımov xoşbəxt sənətkarlardandır. Ümumiyyətlə, Alim Qasımovun səsi və ritmi hətta kadrarxası səslənəndə belə dərhal dinləyicini ovsunlayır və onunla interaktiv ünsiyyətə girir. O, hər bir dinləyicinin hisslərini, emosiyalarını öz səsinə təcəssüm etdirə bilir, gözəgörünməzliyə aparır.

Müasir gənc xanəndələrimiz də Alim Qasımov kimi xanəndələrimizdən nümunə götürməlidirlər. Çünki, gənc xanəndələrdə olan ritm problemləri və yaxud da qavalda ifa etmə bacarıqlarının olmaması nəticəsində çox zaman üçlüklərlə bircə ifa zamanı nağara alətinin əlavə edilməsi ilə nəticələnir, bu da qədim sazəndə dəstəsinin ənənəsini pozan bir amildir. Bundan başqa müasir dövrümüzdə gənc xanəndələrin ifası zamanı muğam dəstgahlarının qısaltmaları, qəzəl seçimində, tələffüzündə səhvlərə yol vermələri və yaxud muğamın xarakterini verməkdə çətinlik çəkirlər. Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alsaq belə nəticəyə gəlirik ki, sözlə ustad xanəndə olmaq üçün yalnız gözəl səsin olması kifayət etmir.

Nəticə. Alim Qasımovu dövrünün tanınmış ifaçıları Hacı Məmmədov, Bəhram Mansurov, Möhlət Müslimov, Fəxrəddin Dadaşov, Elman Bədəlov, Malik Mansurov, Elşən Mansurov və başqaları müşayiət etmişdir. Alim müəllimin özünəməxsus geniş diapazonlu səsi, aydın nitqi, dəqiq musiqi duyumu, mükəmməl qavalda ifa etmə bacarığı ona Allah tərəfindən verilmiş bir istedadıdır. Səs diapazonu geniş olduğu üçün Alim müəllim bütün muğamları sərbəst və asanlıqla ifa etməyi bacarır, bundan başqa fikrimcə sənətkarın saz və tarda ifa etmə bacarığının olması musiqi duyumunun dəqiq olmasına və istədiyi səsi düzgün səsləndirməsinə kömək edən amillərdəndir. Sonda qeyd etmək lazımdır ki, muğam dünyasında çox adlar unudulub, amma elə adlar da yaşayır ki, bu gün də, sabah da, gələcək əsrdə də onlar xalqın milli sərvəti kimi anılacaq. Əminliklə deyə bilərik ki, Alim Qasımov da bu xanəndələrimiz sırasındadır. Onun sənəti gələcək üçün yararlıdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan muğamşünaslığı: problemlər, perspektivlər. – B., 2015.
2. Əzimli F. Muğam dünyasının sultanı. – B., 1997.
3. Vəli K. Səs. – B., 2011.
4. Fərhadova S. Azərbaycan muğam dəstgahının tarixi kökləri. – B., 2018.

Leman Rustamli (Azerbaijan)

**XXI CENTURY AS A TIME OF MUGHAM AND
THE CREATION OF ALIM GASIMOV**

The presented article is about mugham and its secrets are perceived in terms of East Concepts and dedicated to the performance of Alim Gasimov. The view of the East, their knowledge and concepts are thought to be the major targets and it is also emphasized that it has a tremendous role in learning the art of national-traditional mugham keeping the authentic style of national voice contemplation. At the same time, we gave heed to the phenomenon of Alim Gasimov's productivity that is used in teaching and improving the heritage of the professional music within the folk music, brings new touches to the tradition of mugham, taking deep meanings of mugham by the language of modernism.

Key words: mugam tradition, scientific thought, performing practice of hanende, Alim Gasimov.

Ляман Рустемли (Азербайджан)

**XXI ВЕК КАК ВРЕМЯ МУГАМА И ТВОРЧЕСТВА
АЛИМА ГАСЫМОВА**

В настоящей статье значимость мугама, его тайные смыслы освещаются с позиции восточной концептуальности и проецируются на творчество Алима Гасимова. Изначальной целью рассматривается позиция, мировоззрение, концептуальность Востока и подчеркивается обусловленность ею развития мугамной традиции при существующей особенностях национального звукового мышления. Одновременно рассматривается вклад Алима Гасимова, привнесшего новое дыхание в сохранение, распространение, и постижение скрытых возможностей современного мугамного исполнительства.

Ключевые слова: мугамная традиция, научная мысль, исполнительская практика ханенде, Алим Гасимов.